

УДК 330:304.9

Дульська І.В., Петровська І.О.

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуті інституційні проблеми сучасної української освіти, що не справляється з потребами сучасного постіндустріального інформаційного суспільства, що формується в світі і країні, оскільки ця сфера орієнтована на шаблони індустріального суспільства.

Ключові слова: *освіта, інститут суспільства, доіндустріальне суспільство, індустріальне суспільство, неоіндустріальне суспільство, асиметрія інформації, сигнали ринку, масове виробництво, масова освіта.*

Постановка проблеми. З часу набуття незалежності в Україні йде реформування сфери освіти, її інтенсивне звільнення від поверхневих ознак колишньої соціально-економічної системи. Але освіта не справляється з потребами сучасного інформаційного суспільства, що формується в світі і нашій країні, через притаманні їй інституційні проблеми і диспропорції розвитку, оскільки сфера освіти залишається внутрішньо орієнтованою на шаблони індустріального суспільства. Тому ці проблеми слід, по-перше, діагностувати, по-друге, вирішувати їх системно.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішеної раніше частини проблеми. Розробкою проблем взаємозв'язку інституційної структури суспільства і його технологічних платформ займалися Е.Тоффлер [1], проблемами узагальнення, аналізу та поширення інформації – Д.Стіглер, аспектами інституційної обмеженості (асиметрією) інформації в ринковій економіці – Вікрі В., Міррліс Д., Ейкерлоф Д., Спенс М. [2].

Мета статті. Метою дослідження є діагностування інституційних проблем сфери освіти щодо її відповідності потребам інформаційної постіндустріальної соціально-економічної формації, що формується на даному етапі у світі і Україні, як сукупності виробничих і суспільних відносин та відповідних їм технологічних платформ.

Виклад основного матеріалу. Формування кожної соціально-економічної формації відбувається як поєднання сукупності певного типу виробничих і суспільних відносин та відповідних їм інститутів та технологічних платформ. Важливим суспільним інститутом в цьому процесі виступає сфера освіти, що фокусує та ретранслює усі надбання суспільства у майбутнє. Тому її проблеми стають проблемами передавального механізму інформації від поколінь до поколінь, оскільки цей інститут має підлаштовуватися під зовнішнє середовище, що змінюється, еволюціонує. Ці проблеми притаманні системам освіти багатьох країн, але в Україні на них накладається специфіка транзитивного стану суспільства. Цим обумовлюється ситуація, коли цей важливий інститут починає відігравати непритаманні йому ролі або фокусуватися на одній функції і шкодити іншим.

Наприклад, під загрозою виникнення зворотної селекції (відбору), коли неякісний продукт на ринку сприяє знищенню ринку цього продукту, суб'єкти ринку (особливо ринку праці, страхування, акціонерного капіталу) добре пристосувалися, застосовуючи те, що нобелівський лауреат М. Спенс називав сигналами ринку про якість товару [2].

В сучасних умовах України більш важливою функцією освіти стає, крім власне навчального процесу, надання працедавцю більш-менш надійної системи попередньої оцінки якостей потенційного працівника. Адже роботодавцю при прийомі нового працівника не відомі його реальні професійні якості. І якщо у потенційного працівника є «ознака» (диплом, сертифікат, свідоцтво про кваліфікацію тощо), роботодавець апріорі вважає його більш працьовитим і інтелектуально розвиненим, ніж тих, у кого цих ознак немає. Відповідно, серед власників дипломів коледжу вище буде котируватись власник бакалаврського диплому, серед власників бакалаврських – власник магістерського диплому. У такому випадку навіть слабкі випускники коледжу, університету мають більше шансів знайти більш високооплачувану роботу, ніж талановита людина, що немає диплома. Оскільки тут підсвідомо має місце сигнал про дисциплінованість, лояльність до вимог старшого в ієрархії, вміння грати по правилам, навіть завідомо не зовсім розумним. Адже часто в навчальні програми включають дисципліни, що реально не дають корисних практичних навичок, але корисні тим, що дозволяють відсівати недостатньо дисциплінованих, креативних і т.д. Хоча креативність тут дещо іншого роду і швидше відповідає українському поняттю «спритність».

Диплом тут відіграє роль, аналогічну виплаті дивідендів акціонерною компанією, незважаючи на те, що вони двічі обкладаються податком. Теоретично вигідно не виплачувати дивіденди, але якщо компанія бажає залучити нових акціонерів, вона має дати їм сигнал про успіхи і перспективи, хоча старі акціонери несуть при цьому великих втрат від податків на прибуток, хоча це може збільшити ціну акцій.

Знаючи про ці закономірності, майбутні працівники витрачають час і кошти на отримання дипломів, щоб «сигналізувати» працедавцю, що в них більша продуктивність, ніж у конкурентів. Тобто людина може мало чому навчитися у виші, але його інвестиції у власну освіту окупаються кращою зарплатою, роботою. Самі знання тут ні при чому, головне - сигнал.

Не всі вчені поділяють наукові висновки М. Спенса. На їх думку, вища освіта насправді збільшує продуктивність. Однак через те, що природні задатки мало піддаються зміні, важко визначити точні межі, в яких саме освіта вплинула на збільшення продуктивності. Наприклад, такі курси, як бухгалтерський облік і знання комп'ютера. В цілому ж, якщо для окремої людини витрати на освіту можуть бути раціональними у будь-якому випадку – і якщо вона дійсно збільшить свою продуктивність, і працюють лише для формування сигналу – то, для суспільства в цілому вони мають сенс, тільки якщо освіта сприяє збільшенню продуктивності. Інакше суспільство може

зеконотити свої кошти, знайшовши більш дешевий спосіб добору кандидатів, чия кваліфікація знайде попит на ринку.

Отже, в цих питаннях не завжди можна цілком поклатитися на ринкову економіку, хоча ринок може сприяти розв'язанню багатьох проблем. Оскільки учасники ринку не мають достатньою інформацією, то часто приймають помилкові рішення, які може коригувати тільки державою. На сучасному етапі вчені пропонують розв'язання проблеми зменшення асиметрії інформації на рівні фірм і шляхом державного регулювання (обов'язкове ліцензування, контроль за рекламою тощо). Саме тому в Україні назріла потреба у створенні мережі державних і недержавних рейтингових, експертних і рекламних інституцій, які, конкуруючи між собою, боролися б за об'єктивного рекламодавця і споживача реклами.

Інститут суспільства є набором організацій, правил, норм, що визначають основні напрямки розвитку суспільства. Освіта поряд з іншими інститутами є важливим адаптивним інститутом суспільства, що фокусує поточний запит суспільства і ретранслює його з поправками на зовнішнє середовище, що змінюється, з минулого у майбутнє. І тут виникає проблема, наскільки віддалене це минуле від майбутнього (це відбувається в межах однієї соціально-економічної формації або в період соціальних революцій), і наскільки потужні і вірні сигнали, схеми минуле посилає у майбутнє. Тут може виникати ситуація, коли минуле консервує стару інституційну структуру суспільства, чим унеможливує розвиток взаємообумовлених і взаємопов'язаних суспільної і технологічної архітектури майбутнього і збільшує конфлікт між попередньою і наступною соціально-економічною і технологічною формацією.

Так, промислова революція викликала не тільки значні технологічні зрушення, а й зміни у багатьох інших аспектах суспільства – сферах сім'ї, релігії, освіти, науці, мистецтві. Якщо для господарювання в рамках доіндустріальної формації достатньо було церковно-приходської школи і півня в якості будильника, то індустріальна епоха вимагала значно більшої мобільності (і в часі, і в просторі) робочої сили, її уніфікації та стандартизації, ефективних шляхів розвитку (на противагу екстенсивних в економіці і в родинних відносинах). Ця хвиля (термін Е.Тоффлера [1]), - зіштовхнулася з інститутами минулого і змінила спосіб життя мільйонів. До середини ХХ століття базис доіндустріальної формації у світі був в основному знищений, хоча в українському суспільстві залишки доіндустріальної формації і багатоукладність економіки мають сильні позиції: і селянин, що зігнувся з сапкою над картоплею, і сучасний літак та супутник – українські реалії.

В той же час в надрах нової індустріальної формації стала зароджуватися нова хвиля, що несла нові інститути, відносини, цінності. Е.Тоффлер зазначає, що з середини 50-х років ХХ сторіччя зросла різноманітність типів техніки, товарів, послуг, спеціалізації праці, форми управління, публікацій [1, с.158-167]. Все це, власне, зумовило появу інформатики. Це вкупі сильно розхитало традиційні структури індустріального століття, які ґрунтувалися на масовому

виробництві, розподілі, поширенні культурних стандартів, навчання. Адже тиражований продукт дешевший.

Навчання за фабричною моделлю, масова освіта включала в себе читання, письмо та арифметику, трохи історії та інших предметів. Однак тут діяв і прихований навчальний план, мета якого - навчити пунктуальності, слухняності і виконання механічної, одноманітної роботи. Робота на виробництві вимагала людей з придатними для потокової лінії руками. Вона вимагала робітників, які б без розмов виконували вказівки начальства здійснювати нудні, одноманітні операції. У підсумку індустріальна цивілізація значно поліпшила умови життя багатьох поколінь, але спричинила значну часто невідому шкоду природі, людині.

Все це позбавляло людей індивідуальності і вносило рутину в усі сфери суспільного життя. Мільйони людей в один час встають, їдуть на роботу, запускають машини, повертаються з роботи, дивляться однакові телепрограми, однаково вдягаються (виробництво ж масове!), живуть в однотипних оселях. А в школах діти (навіть самі непосидючі) сідають за парти, щоб пристосуватися до майбутньої довжини робочого дня. Уніфікація також опанувала повністю освітнє середовище, оскільки на заміну переказу вивченого прийшли примітивні тести Болонської системи, коли не треба анітрохи напружувати вербальні здібності – малюй хрестики, або літери - а, б, в, г, д. Адже комусь конче необхідний єдиний освітній простір, щоб можна було продовжувати навчатися в будь-якій країні світу... Не треба мислити. За тебе це вже зробили інші. Таке уніфіковане суспільство дуже зручне в управлінні.

Можливо це буде мати і позитивні наслідки, адже ті, хто уникнув навали уніфікації, проскочив через шпаринки системи, дійсно зможуть стати творчими людьми. Хоча в цій битві багато людей і «поляже», як однакові солдатики дитячої гри.

Однак, врешті-решт тенденція до уніфікації набридла і породила запит на інформаційний вибух. Існує великий і достатньо вільний інформаційний простір, в якому люди намагаються бути індивідами, не бути гвинтиками у чийсь грі, освічене інформаційне суспільство не дозволяє собою маніпулювати. Наприклад, за теорією адаптивних очікувань Р.Лукаса [1] при проведенні державою стримувальної або стимулювальної монетарної і фінансово-бюджетної політики треба зважати на реакцію суспільства, яке діє на випередження і може нівелювати наслідки непослідовності політики у часі, передбачає політичні цикли ділової активності.

Значні зміни відбулися у духовній і сімейній царині людини – є багато релігійних течій, сект, груп, атеїсти, значні права у суспільстві отримали представники груп нетрадиційної сексуальної орієнтації, значно трансформувалося поняття сім'ї, децентралізувалися джерела отримання інформації. Ці зміни не хаотичні, мають кумулятивний характер і чітку структуру неоіндустріального суспільства.

Психологи вважають, що до числа змінних, які мають вплив на інтелект дитини, належить інтелектуально насичене і чуйно реагуюче навколишнє

середовище, в якому вона знаходиться на ранній стадії розвитку. А малюки, поміщені в умовно «нерозумне» середовище і неухвалене оточення, що не надає стимулюючого впливу, скоро звикають не використовувати свої шанси – стають обережними, консервативними, недопитливими або пасивними, тобто це не сприяє розвитку розумових здібностей [3, с. 6-8]. В свою чергу, у малюків, що ростуть серед розумних, тямущих і чуйних людей, тобто у складному і стимулюючому середовищі, з великою ймовірністю може розвинути сукупність інших здібностей. Якщо малюки вміють залучати собі на допомогу це довкілля, вони стають менш залежними від батьків у підлітковому віці. Вони здатні набути вміння відчувати майстерність чи компетенцію, можуть дозволити собі бути допитливими, пускатися в дослідження, фантазувати і засвоювати і ретранслювати позитивне ставлення до життя, коли проблеми вирішуються, а не є нездоланною перешкодою.

Слід зазначити, що українська школа і раніше працювала в кращих традиціях індустріального суспільства зі специфікою запитів тоталітарної економіки: муштра, натаскування, копіювання, вибудовування жорстких ієрархічних пірамід. Тобто до цивілізаційних трансформацій (перехід від індустріальної фази до постіндустріальної) додається ще і суспільна трансформація (інституційного переходу від планово-адміністративної економіки до ринкової, який не може завершитися за 20 років). В країні поступово вибудовується жорстко кланове суспільство, де соціальні ліфти без сторонньої допомоги (родинні зв'язки, кумівство, корисні знайомства іноді за межами моралі) майже не працюють. Тобто природна мотивація до інтелектуального зростання як інструменту конкурентних переваг майже не працює. Таке середовище майже унеможливує формування творчої людини. Звідси маємо втечу мізків, висунення на передові позиції в суспільстві людей, що не мають для цього об'єктивних підстав. Адже можна констатувати, що серед політичної, фінансової, художньої, наукової еліти країни мало інтелектуалів, зате багато людей зі знайомими прізвищами різної рідні, або які стали відомі через чинники, не пов'язані з інтелектом (спортсмени, співачки, красуні, акторки). Це задає для суспільства примітивну модель (патерн) успіху.

В наш час найбільш високорозвинені країни зосереджені на експорті штучних товарів і невеликих серіях товарів, що базуються на висококваліфікованій роботі і високих витратах на дослідження, такі як виробництво комп'ютерів, програмного забезпечення, спеціалізованого обладнання, авіабудування, автоматизованих систем виробництва, підприємства високих технологій фармацевтики, високотехнологічних полімерів та пластмас. А масове виробництво переноситься здебільшого в країни, що розвиваються. Вимогами високотехнологічних виробництв є наявність значного прошарку творчих людей, що здатні широко мислити, розвиватися, долати труднощі. І ще – важливий акцент в освіті робиться саме на технічні галузі. Але учні і студенти повинні перед собою мати чистий і широкий горизонт перспектив. І якщо людина дійсно старанно вчиться, має творчі задатки вона повинна мати можливість реалізуватися і стати достойним

членом суспільства з відповідним рівнем добробуту. Саме це визначає успішність економічного, соціального і технологічного розвитку країн. Якщо дитина знає, що у її батьків немає впливових знайомих, рідні, то її горизонт дуже обмежений. Їй ні до чого прямувати. Для чого ставити перед собою важкі, але безглузді і недосяжні цілі?

Ми далекі від думки, що американські, німецькі школи масово випускають саме мислячих людей. Але це в більшості вже вірно щодо вишів цих країн. Тому що в цих хлопцях та дівчатах живе американська (німецька, голландська і т.д.) мрія, яка може піднести дитину навіть з бідної родини до найвищих щаблів суспільства.

До того ж молодь цих країн поставлена перед виключними проблемами, які необхідно вирішувати внаслідок світової фінансово-економічної кризи. В нашому випадку у великій кількості йдеться про здобуття саме сигналів ринку для роботодавців.

Список використаних джерел

1. Тоффлер, Э. Третья волна (The Third Wave), 1980. – М.: АСТ, 2010. – 784 с. – (Philosophy). – 5100 экз. – ISBN 978-5-403-02493-8
2. В.М.Довбенко. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелеологія): Навчальний посібник. – Видавничий центр «Академія», 2005. – 336 с.
3. Президентская Комиссия по психическому здоровью и Национальный институт психического здоровья США, 218 с.

Подано до редакції 5 червня 2014 року

Дульська І.В., Петровська І.О.

Институциональные проблемы в условиях формирования информационного общества

В статье рассмотрены институциональные проблемы современного украинского образования, которое не справляется с потребностями современного постиндустриального информационного общества, формирующегося в мире и стране, поскольку эта сфера ориентирована на шаблоны индустриального общества.

Ключевые слова: *образование, институт общества, доиндустриальное общество, индустриальное общество, неоиндустриальное общество, асимметрия информации, сигналы рынка, массовое производство, массовое образование.*

Dulska I., Petrovska I.

Institutional problems of education in the emerging information society

The article describes the institutional problems of modern Ukrainian education that can not cope with the needs of modern post-industrial information society, emerging in the world and the country, because the industry is focused on patterns of industrial society.

Key words: *education, social institution, preindustrial society, industrial society, neoindustrialne society, information asymmetries, market signals, mass production, mass education*

Дульська Ірина Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу економіки та організації високих технологій Державної установи «Інститут економіки та прогнозування».

Петровська Ірина Олегівна - кандидат економічних наук, доцент, Київський університет ринкових відносин, декан факультету економіки та менеджменту.